

L.F. van Loo, *'Den arme gegeven'. Een beschrijving van armoede, armenzorg en sociale zekerheid in Nederland, 1784-1965* (Meppel-Amsterdam: Boom, 1981, 277 blz., f39,50, ISBN 9060095154).

Deze studie wil voorzien in het ontbreken van een handleiding ten aanzien van de ontwikkeling van armenzorg en sociale zekerheid in de periode 1784-1965. Hierbij stelt de auteur dat er slechts zeer weinig grondige detailstudies op basis van archiefmateriaal op dit terrein zijn gepubliceerd. Dit legde hem, zo merkt hij op, grote beperkingen op bij het samenstellen van zijn boek. Dit excuus bestrijd ik. Er zijn veel meer en grondige publikaties ten aanzien van de onderhavige thematiek verschenen dan waar de auteur gezien de aan zijn studie toegevoegde bibliografie weet van heeft. Bij kennisname daarvan was het mogelijk geweest tot een uitgewogen theorievorming te komen op het terrein van armenzorg en sociale zekerheid.

De stof van deze studie is ingedeeld in vier blokken op basis van de perioden 1784-1854, 1854-1912, 1912-1945 en 1945-1965. Uitgangspunt is de oprichting van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen in 1784, de armenwetten van 1854 en 1912, het einde van de tweede wereldoorlog en de Algemene Bijstandswet van 1965. De behandeling van elke periode opent met een achtergrondschrift: context genoemd, waarin de economische, sociale, demografische en politieke ontwikkelingen binnen het tijds kader worden aangegeven. Per periode komen aan de orde de armen, de armenzorg, de armbestuurders, de ideeën over armen, armoede en armenzorg en de wetgeving op dat terrein, de instellingen van armenzorg en de methoden van armenzorg. Tot slot wordt na de bespreking van elke periode een samenvatting gegeven.

Ten aanzien van het startpunt: de oprichting van 't Nut zou het wenselijk geweest zijn, wanneer de ideologie die achter deze vereniging school, aandacht had gekregen, evenals de ontplooiende activiteiten. Op deze wijze was een legitimering tot stand gekomen van het gekozen begin. Door alle perioden heen is trouwens de aandacht voor de ideologie achter allerlei instellingen, congressen en inzet van personen uiterst beperkt. De Maatschappij van Weldadigheid, opgericht in 1818 met de intentie de armoede op structurele en grootscheepse wijze aan te pakken, en de denkbeelden van Johannes van den Bosch worden niet behandeld, evenals geen woord wordt gewijd aan de industriële armenpolitiek van Willem de Clercq en aan de plannen tot het invoeren van een armentax.

Kernthema's voor de auteur zijn wie de armen waren en waarom zij arm geworden waren. Hierop antwoord te geven eist echter een meer diepgaande analyse dan in het bestek van deze overzichtsstudie mogelijk was. Interessant is dat de auteur apart aandacht schenkt aan de figuur van de armbestuurder. Zijn gegevens hierover zijn echter te beperkt, te anekdotisch en te willekeurig om tot een genuanceerd algemeen beeld te komen.

Een cruciale kwestie bij het beoordelen van de hoogte en het effect van de bedelingen is, of het daarbij gaat om mensen die in het geheel geen inkomsten hadden of om suppletie op onvoldoende inkomsten. Dit laatste was veelal het geval, zodat uitspraken over het al dan niet karig zijn van de bedelingsbedragen moeilijk te doen zijn. Daarnaast dient er op gelet te worden, dat juist door het particularisme in de armenzorg het mogelijk was van meerdere instanties tegelijk bedeling te ontvangen. Het punt dat een niet geringe groep ten onrechte leefde op kosten van de sociale fondsen blijft geheel buiten beschouwing. De kritiekloze bedeling die op een aantal plaatsen te bespeuren viel en het misbruik van parasiteren, juist door gebrek aan controle mogelijk gemaakt, gingen ten koste van de financiële middelen ten behoeve van de echte armen. J. de Vries spreekt in een artikel over loonontwikkeling in de Nederlanden, geplaatst in de *Acta Historiae Neerlandicae* (X (1978) 79-97)

over 'bewust gekozen lediggang' in relatie tot de werkloosheid. Dit probleem, hoe gevoelig ook in de tegenwoordige tijd liggend, ontkennen is een vertekening van de historische werkelijkheid.

Aan het slot van zijn studie stelt de auteur, dat zelfs tot circa 1950 de armenzorg vooral een zaak was van min of meer gegoede mannen van middelbare leeftijd. Deze bewering miskent de grote rol die de vrouw gespeeld heeft in talrijke sectoren waarin hulp aan de misdeelde werd gegeven. Dit vergeten van de vrouw komt mijns inziens voort doordat Van Loo het volksonderwijs aan de kinderen van behoeftigen en de ziekenverpleging in de gasthuizen, die met name in protestantse en katholieke kring als twee belangrijke sectoren van armenzorg werden gezien, in zijn boek vrijwel onbesproken laat. Wat diaconessen en zustercongregaties op dit terrein hebben gepresteerd, is van eminent belang geweest. De uitspraak betreffende de middelbare leeftijd lijkt zeker voor de twintigste eeuw discutabel, terwijl ook het goedge zijn bepaald niet meer de algemene norm was.

Dat in de ogen van de gegoede tijdgenoten armoede louter een gevolg was van luiheid, verkwisting en zondigheid van de armen zelf, dan wel de wil van God was, is wel erg eng geïnterpreteerd. Naast dergelijke geluiden zijn er ook uitspraken te traceren al vanaf de achttiende eeuw, waarin economische factoren, de bestaande maatschappelijke verhoudingen (denk bijvoorbeeld aan J. van den Bosch en Willem van Hogendorp), de lage lonen, het gemis aan behoorlijk algemeen en ambachtelijk onderwijs, als oorzaak worden aangewezen. Bovendien gaat de simplificatie van de auteur voorbij aan het transitieproces in christelijke kring van de ethische benadering naar die van sociale rechtvaardigheid. Ruys de Beerenbrouck, Kuyper, Aalberse, Talma en Veraart bewijzen dat sociale wetgeving in die kring bepaald niet werd afgewezen zoals de schrijver ons wel wil doen geloven.

H.F.J.M. van den Eerenbeemt

P.G. Aalbers, *Het einde van de horigheid in Twente en Oost-Gelderland 1795-1850* (Gelderse historische reeks XII, Werken van de Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch regt en geschiedenis XXXV; Zutphen: De Walburg Pers, 1979, 284 blz., f36,—, ISBN 9060114132).

Dat de handelseditie van deze verdienstelijke Amsterdamse rechtshistorische dissertatie zowel in een Gelderse als in een Overijsselse historische serie verscheen laat zich verstaan: deze studie betreft immers een specifiek Oostnederlands onderwerp. Weliswaar hebben hofstelsel en horigheid hier te lande in de vroegere middeleeuwen een veel ruimere territoriale verbreiding gekend, maar aan de vooravond van de Bataafse Omwenteling was de horigheid als rechtsinstituut alleen nog in Twente en de graafschap Zutphen min of meer in wezen. 'Min of meer', want in zijn eerste hoofdstuk ('Enige opmerkingen over ontstaan en ontwikkeling van de horigheid in Twente en Oost-Gelderland tot 1795', 15-43) toont de auteur overduidelijk aan, dat te dezen een aanmerkelijke mate van differentiatie op haar plaats is.

In Twente was bijvoorbeeld de rechtsverhouding hofheer-horigen reeds in de achttiende eeuw aanmerkelijk geatrofieerd, al waren de traditionele hofrechtelijke 'vormen' nog gezinszins in het vergeetboek geraakt. In de graafschap Zutphen waar - evenals zulks trouwens in Twente het geval was - de hofheerlijke rechten ten aanzien van een niet onaanzienlijk deel der horige goederen bij de Staten als rechtsopvolgers van de vroegere landsheren tevens hofheren berustten, waren vele zodanige goederen in de achttiende eeuw bereids omgezet in tijns- of leengoederen, zij het, dat deze zogenaamde 'pachtlenen' - die ook op